

AGRARIA

DOM SAVREMENOG STVARALAŠTVA

OBJEDINJENI PROSTOR UMETNIČKE PRODUKCIJE

I PROGRAMSKE SARADNJE

Šta je Agraria?

Dom savremenog stvaralaštva **Agraria** je zamišljeni objedinjeni prostor za umetničku produkciju i programsку saradnju strukovnih umetničkih udruženja i organizacija koje aktivno deluju u polju kulture i umetničke produkcije u Novom Sadu.

Ideja je da se Dom savremenog stvaralaštva **Agraria** otvori u revitalizovanom industrijskom kompleksu nekadašnjeg pogona „Elektrolux“ u ulici Lasla Gala 32 (Grbavica) u Novom Sadu, koji se prвobitno zvao „Agraria“. Kompleks je izgrađen 1939–1940. godine od strane poljoprivredne zadruge jugoslovenskih Nemaca po imenu „Agraria“ i danas predstavlja naj-reprezentativniji očuvani primer međuratne poslovne modernističke arhitekture

u gradu. Objekti ovog kompleksa imaju oko 2000m² koji bi mogli da se osposobe za potrebe novog doma za stvaralačku energiju.

Sadržaj Doma savremenog stvaralaštva **Agraria** čine osnovni resursi potrebni za kulturno-umetničku produkciju, a to su radni, kancelarijski i programski prostori. Njihovim objedinjavanjem u jedan kompleks bi se racionalnije podmirile pojedinačne potrebe članica Agrarije i stvorili bolji uslovi za obavljanje umetničke delatnosti, kao i za integraciju, jačanje i razmenu na lokalnoj sceni. Sa druge strane, ovakav kompleks bi direktno komunicirao sa javnošću i publikom, kroz rad galerija, ateljea i drugih javnih programskih prostora.

2 | Projekat rekonstrukcije: Alexandra Balintoni-Franțescu, Oana Maria Breban

Inicijativu za Agrariju su 2018. godine pokrenuli pojedinci koji dolaze iz organizacija: Društvo arhitekata Novog Sada (DANS), Centar za nove medije_kuda.org, Savez udruženja likovnih umetnika Vojvodine (SULUV) i Udruženje likovnih umetnika primenjenih umetnosti i dizajnera Vojvodine (UPIDIV).

Cilj **Inicijative za Agrariju** je da ustanovi novi model korišćenja prostora Agrarije u partnerstvu sa Gradom Novim Sadom kao vlasnikom prostora, kroz konzorcijum koji bi činili i Grad i organizacije koje koriste prostor. Grad bi ustupio prostor kompleksa na korišćenje u dogovorenom oročenom periodu, a konzorcijum bi se brinuo o funkcionisanju i održavanju ovog zajedničkog doma. Ovaj model udruživanja je otvoren za širenje i uključivanje i drugih aktera sa kulturne i društvene scene, kako institucionalnih tako i nezavisnih.

PROGRAMSKI I PRODUKCIJONI PROSTORI

Multifunkcionalni prostorni kapaciteti za lokalnu umetničku produkciju u vidu ateljea, specijalizovanih studija, kreativnih labaratorija tj. radionica.

RADIONICE I ATELJEI ZA INTERNACIONALNE PROGRAME

Razvoj aktivnosti kroz multifunkcionalne radne prostore – studije za programe internacionalne razmene – namenjenih boravku gostujućih umetnika od mesec do godinu dana, čiji je rezultat umetničko stvaralaštvo i istraživanje sa fokusom na upoznavanje sa lokalnim kontekstom.

**Šta će se nalaziti
u Agrariji?**

KANCELARIJE UDRUŽENJA

Sekretarijati, biblioteke i arhivi širokog spektra kulturno-umetničkih udruženja, kao i umetnički depoi.

KLUB UMETNIKA I ARHITEKATA

Prostor za javne programe i okupljanja.

GRADSKA GALERIJA

Zajednička multifunkcionalna galerija koja zauzima najveći deo prizemlja kompleksa okrenutog prema ulici. Galeriju prati i depo za zbirku umetničkih radova, nagrađenih, otkupljenih i ostalih u gradskoj kolekciji, a do kojih će se doći ponovnim uspostavljanjem javnog otkupa umetničkih dela. Galerija strukovnih udruženja vrši funkciju gradske galerije dok ista ne bude osnovana kao javna institucija. Nedostatak prostora za izlaganje je činjenica sa kojom se suočavaju sve institucije kulture.

Iz čega proizilazi Agraria?

ANALIZA POTREBA

Pokretači Inicijative za Agrariju – pojedinci iz organizacija civilnog društva u polju umetnosti i arhitekture (kuda.org, DANS, SULUV, UPIDIV) se suočavaju sa nizom problema u obavljanju svojih osnovnih delatnosti, počevši od svojih matičnih kancelarijskih prostora, izložbenog prostora, do depoa i arhiva, a poseban problem je nedostatak radnih prostora – ateljea i radionica.

Istorijski gledano, nekada je SIZ za kulturu Grada dodeljivao radne prostore članovima umetničkih udruženja, ali se sa tom praksom prestalo krajem 80-ih godina prošlog veka. U procesu tranzicije nije načinjena adekvatna transformacija te prakse. Činjenica je da je grad udvostručio stanovništvo od tada, a ujedno su se

uvećala i članstva strukovnih umetničkih udruženja. Do danas nije utvrđen adekvatan program dodele radnih prostora i otkupa vrednih umetničkih projekata i dela koja nastaju u produkciji gradskih umetnika, arhitekata i dizajnera.

U procesu tranzicije i privatizacije, mnogi gradski ateljei su izgubili karakter i namenu radnog prostora kada su transformisani u privatnu svojinu. Na taj način se i inače mali fond radnih prostora još više smanjio. Inicijativa za Agrariju je pokrenuta upravo kako bi se ponudio novi model za rešenje ovih višedecenijskih problema koji suštinski sputavaju umetničku produkciju lokalnih stvaralaca. Rešenje koje Inicijativa za Agrariju nudi će ići u korist kako gradu, tako i članovima strukovnih udruženja i drugim organizacijama i široj publici.

Zašto baš Agraria?

POTENCIJALI INDUSTRIJSKE ARHITEKTURE KAO KULTURNOG NASLEĐA NOVOG SADA

Očuvanje kulturnog nasleđa omogućava zajednici da se suoči sa sopstvenim istorijskim razvojem, da reflektuje svoja znanja i značaj u savremenom trenutku. Negovanjem istorijskog nasleđa otvara se mogućnost da se u neposrednom životnom prostoru ostvare procesi preseka epoha, kao i ideja o kulturi življenja.

U savremenom društvu kulturno nasleđe može uticati na lokalnu sredinu i njen ekonomski prosperitet. Objekti graditeljskog, u ovom slučaju industrijskog, nasleđa mogu se koristiti u fizičkom smislu kao novi prostori koji revitalizacijom dobijaju nove sadržaje i postaju kreativna žarišta zajednice i mesto sureta, umrežavanja, razmene i komunikacije između umetnika, arhitekata, dizajnera i drugih profesionalaca u kulturi.

Kulturno nasleđe u sferi graditeljstva podrazumeva odgovoran odnos prema istorijskom nasleđu i održivo upravljanje ovim resursima – identifikaciju, vrednovanje, zaštitu, rehabilitaciju i njihovu (novu) upotrebu.

Reanimacija prostora i upotreba kulturnog nasleđa treba da posluži lokalnim samoupravama kao potencijal za druge lokalne razvojne strategije i projekte. Stoga se Inicijativa za Agrariju pojavljuje kao predlagač sa definisanim okvirom i predlogom za održivo upravljanje ovim prostornim kompleksom.

Posebno treba istaći da se ovom inicijativom omogućava da se deo industrijskog graditeljskog nasleđa sačuva, što na primer nije učinjeno sa celokupnim industrijskim nasleđem u Radničkoj ulici, koje gotovo da više ne postoji i koje je zamenjeno stambenim objektima.

Godina 2018. je bila proglašena na nivou Evropske unije godinom *kulturnog nasleđa*, sa jasnim pozivom svim učesnicima u polju politike i kulture da tome daju svoj doprinos. Novi Sad kao Evropska prestonica kulture bi mogao da na tom talasu demonstrira svoju spremnost da upravo kroz proces revitalizacije nasleđa reši i neke od najvećih problema lokalne umetničke scene, kao što su prostori za umetničku produkciju, strukovne organizacije i objedinjena Gradska galerija – što su sve sadržaji koje Inicijativa za Agrariju nudi u svojoj viziji osnivanja novog doma savremenog stvaralaštva.

Zakonski okvir za realizaciju inicijative

Donošenjem novog Zakona o kulturi 2015. godine strukovna udruženja u kulturi su redefinisala status kao organizacije od opštег društvenog interesa. Ovaj opšti interes se ogleda u dodeljivanju statusa reprezentativnosti ovim udruženjima, koja potom uspostavljaju kriterijume za dobijanje statusa samostalnog umetnika, regulišu taj status svojih članova i zastupaju interesu sruke pred lokalnom samoupravom i državom.

U Inicijativi za Agrariju se trenutno nalaze tri takva udruženja – SULUV, UPIDIV i DANS (reprezentativan kroz UAS) – i upravo kroz Inicijativu zajednički deluju na poslovima koji se tiču sruke, uslova rada i razvoja kulturne politike u dijalogu sa Gradom.

U kreiranju osnova za uspostavljanje Doma savremenog stvaralaštva Agraria, Inicijativa za Agrariju se oslonila na važeće zakonske propise:

STRATEŠKI PRIORITETI RAZVOJA KULTURE REPUBLIKE SRBIJE OD 2021–2025, Vlada Republike Srbije, 05 Beograd: 6–213/2021–1, januar 2021.

ZAKON O KULTURI RS („Sl. glasnik RS“, br. 72/2009, 13/2016 – ispr., 6/2020, 47/2021 i 78/2021) član 55–71 – udruživanje umetnika, saradnika, odnosno stručnjaka u kulturi u reprezentativna umetnička udruženja

ZAKON O UDRUŽENJIMA („Sl. glasnik RS“, br. 51/2009, 99/2011 – dr. zakoni i 44/2018 – dr. zakon)

PRAVILNIK O BLIŽIM USLOVIMA, MERILIMA I KRITERIJUMIMA, KAO I POSTUPKU PO ZAHTEVIMA LICA ZA UTVRĐIVANJE STATUSA LICA KOJA SAMOSTALNO OBavljuju UMETNIČKU ILI DRUGU DELATNOST U OBLASTI KULTURE, donet na osnovu člana 62. stav 2. Zakona u kulturi („Službeni glasnik RS“, br. 72/09, 13/16 i 30/16 – ispravka)

PRAVILNIK O KRITERIJUMIMA ZA STICANJE STATUSA ISTAKNUTOG UMETNIKA, ODносно ISTAKNUTOG STRUČNJAKA U KULTURI („Službeni glasnik RS“, br. 58/12) na Na osnovu člana 68. stav 3. Zakona o kulturi („Službeni glasnik RS“, broj 72/09), na predlog Nacionalnog saveza za kulturu

ZAKON O AUTORSKOM I SRODNIM PRAVIMA („Sl. glasnik RS“, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012, 29/2016 – odluka US i 66/2019)

ZAKON O PRAVNOJ ZAŠTITI INDUSTRIJSKOG DIZAJNA („Sl. glasnik RS“, br. 104/2009, 45/2015 i 44/2018 – dr. zakon).

Inicijativa u skladu sa gradskim aktima

Inicijativa za Agrariju se oslanja se na strateška opredeljenja i smernice kulturne politike koje su usvojene u Strategiji kulturnog razvoja Grada Novog Sada 2016–2026.

Tako se pod strateškom temom **5. Živa kulturna baština** pod tačkom 5.5. navodi:

5.5. Podstaći otkrivanje i upotrebu zaboravljenih prostora i korišćenje kulturne baštine kao inspiracije za savremeno stvaralaštvo. Veliki broj objekata graditeljskog nasledja, ne-retko i onih zakonom zaštićenih kao spomenika kulture, izložen je nemaru i propadanju. Neki od njih su, usled nebrige ili nedostatka sredstava, značajno devastirani, a neki čak i urušeni. Iako poseduju faktički istorijski, arhitektonski i kulturni značaj, mnogi od ovih objekata stoje zapušteni i nevidljivi za građane. Na taj način skriveni su i delovi kulturne istorije grada, čime on postaje si-romašniji za još jedan deo svog identiteta.

„Zaboravljeni“ prostori, na sreću, nisu zaboravljeni i u arhitektonskoj i konzervatorskoj literaturi, kao ni u arhivskoj građi. Dobra polazna osnova je postojanje podataka i građe o prostorima koji su ugroženi, devastirani ili srušeni. Otkrivanje ovih podataka, njihov izlazak iz hermetičkog prostora knjiga, studija, naučne i stručne literature, i korišćenje kao inspiracije i resursa za savremeno stvaralaštvo i edukaciju, doprinelo bi produženju njihovog fizičkog života, a na duži rok omogućilo i njihovu lakšu i svrsishodniju obnovu i novu namenu.

U nekoliko tematskih celina koja Strategija obuhvata prepoznaju se prioriteti u koje se Inicijativa za Agrariju nedvosmisleno uklapa. Kroz zbir nekoliko važnih tačaka iz Strategije se harmonizuje preduslov za dalju realizaciju i uspostavljanje ovako zamišljenog multifunkcionalnog prostora.

Tako se u Strategiji ističe i:

1.1. *Potreba za ustanovljavanjem radnih tela za kulturu kao stalni konsultativni mehanizam između Uprave i različitih aktera, u ovom slučaju sa reprezentativnim udruženjima.*

Potom, tačka **1.4.** *Unaprediti saradnju između kulture i ostalih gradskih resora, Grad Novi Sad podstiče i ohrabruje međuresornu saradnju različitih uprava i javnih preduzeća i podržava susrete pri kojima se teži uključivanju kulturnih pitanja u šire urbane procese (prostorno planiranje, stanovanje, saobraćaj, privreda i turizam, obrazovanje i drugo). A to istovremeno uključuje i tačku **1.7.** *Jačati kapacitete Gradske uprave za kulturu.**

Kada je prostorna infrastruktura u pitanju, to se mnogo preciznije definiše kroz poglavlje:

3.7. *Zaštititi i odgovorno koristiti javne prostore – Javni prostor se u kontekstu ove strategije posmatra kao fizički prostor, shvaćen kroz zajedničko dobro koje se tumači kao nematerijalna vrednost, a koja nastaje kroz razlike, komunikaciju i društveno iskustvo.*

Dok u programskom smislu inicijativa pronalazi uporište pod **4.1.** *Obezbediti prostore za umetničku produkciju i kulturno stvaralaštvo – veliki broj neiskorišćenih praznih prostora u gradu predstavlja pretnju po bezbednost građana, narušava izgled urbanih zona i otežava zaštitu onih prostora koji su prepoznati kao deo kulturne baštine.*

I konačno: **4.3.** *Unaprediti položaj samostalnih umetnika i umetnica – kako bi se ostvarila bogatija i prepoznatljivija savremena umetnička produkcija u Gradu – Grad Novi Sad nastoji da unapredi uslove za rad samostalnih umetnika i umetnica i u saradnji sa profesionalnim i strukovnim udruženjima umetnika.*

Modeli upravljanja

Modeli upravljanja proizilaze iz dogovora konzorcijuma udruženja koja čine Inicijativu za Agrariju i Grada Novog Sada.

Model upravljanja treba da ostane u spektru mogućih rešenja koja ustanovljavaju civilno-javno partnerstvo u okviru prostorne i kulturne politike, a kao doprinos institucionlnom pluralizmu. To je ujedno iskorak u odnosu na dva modela koja su dominirala u sferi upravljanja kulturom (ili privatno ili javno), jer se radi i o novim potrebama i novom kontekstu uređenja.

U bilo kom od modela imperativ je pronaći model dugotrajne samoodrživosti rada, koja je rezultat uravnoteženoga odnosa između javnog finansiranja i nadzora s jedne strane te nezavisnog programiranja i participativnog donošenja odluka s druge strane.

Kroz Strategiju kulturnog razvoja Grada je podržan koncept saradnje civilnog i javnog sektora, i to u tačkama:

5.1. *Jačati praksu upravljanja kulturnim nasleđem, koja povezuje njegovo održivo korišćenje i razvoj Grada, Grad podstiče, pre svega, ustanove zaštite i druge relevantne ustanove, resore i sektore da u procesima upravljanja kulturnom baštinom stave veći fokus na njeno korišćenje, upravljanje, održavanje, interpretaciju, adaptaciju i dostupnost.*

5.3. *Jačati kapacitete organizacija civilnog društva kako bi se uključile u proces zaštite i odgovornog korišćenja kulturnog nasleđa. Organizacije koje pokreću građanke i građani u cilju selekcije, istraživanja, dokumentovanja, zaštite, interpretacije, promocije i prezentacije baštine, od izuzetnog su značaja za Grad.*

Ključna uloga Grada Novog Sada je da osigura prostor i definiše ugovorni odnos sa konzorcijumom udruženja o uslovima, investicionim ulaganjima, korišćenju i održavanju zajedničkog prostora, kao i obezbeđivanje osnovnih sredstva za temeljno funkcionisanje Agrarije i odvijanje programa. Grad bi imao ulogu javnog nadzora korištenja gradske imovine te nadgledanja rada centra kao prostora civilno-javnog partnerstva.

Konzorcijum udruženja Inicijative za Agrariju ima primarnu ulogu da okuplja organizacije koje deluju na ovom području i tako osigura sigurno upravljanje prostorom i

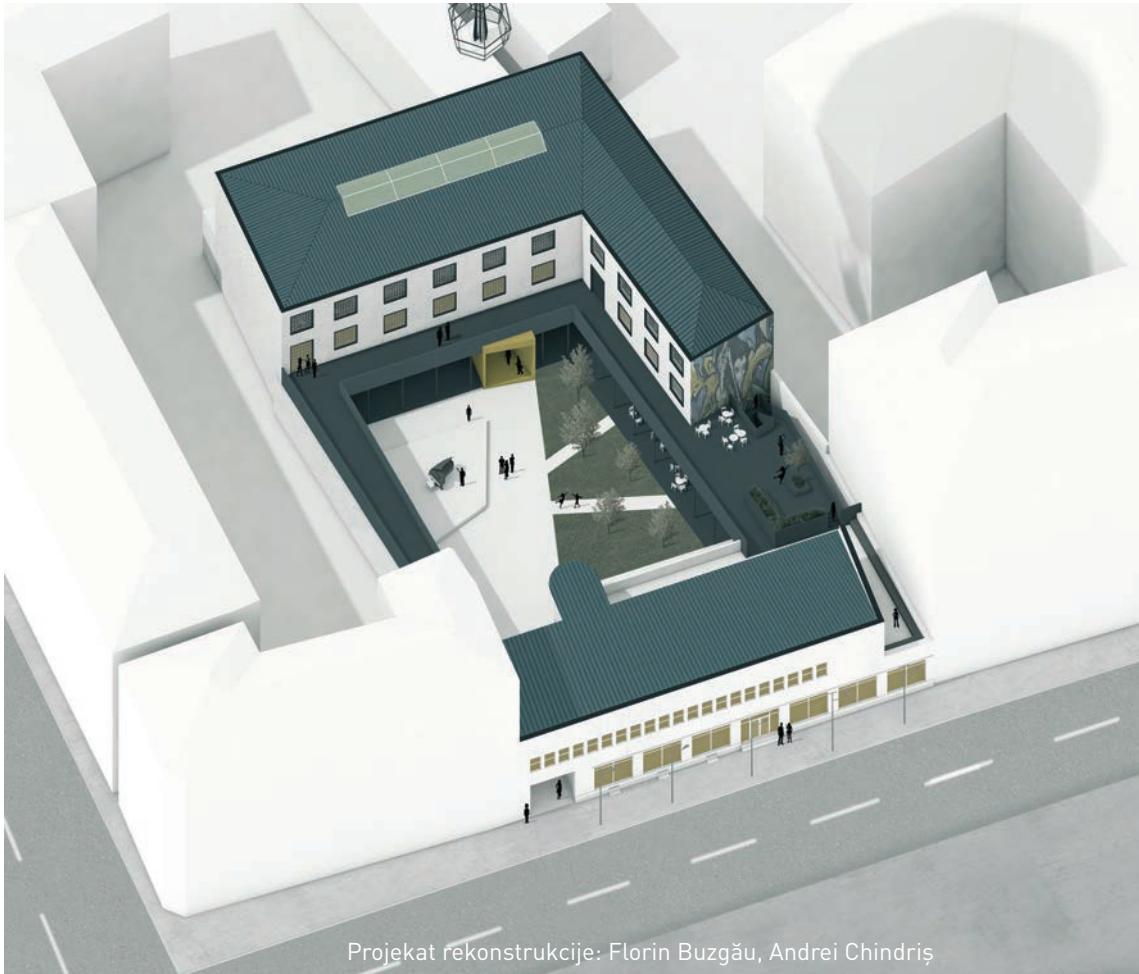
programima koji će se odvijati u Domu savremenog stvaralaštva Agraria. Na taj način se dodatno osigurava i programsko finansiranje iz različitih domaćih i stranih izvora.

Predlog modela upravljanja bi se definišao u skladu sa nadležnim zakonima, pre svega Zakonom o javno privatnom partnerstvu i koncesijama i Zakonom o javnim službama.¹

---

¹ Ovde je moguće ugledati se na postojeće primere dobre prakse civilno-javnog partnerstva u kulturi iz Hrvatske (primer zagrebačkog centra za nezavisnu kulturu i mlade POGON, koji su 2008. osnovali i kojim upravljaju zajedno Grad Zagreb i Savez udruženja Operacija grad).

Projekat rekonstrukcije: Florin Buzgău, Andrei Chindriș

Veliki broj objekata graditeljskog nasleđa, neretko i onih zakonom zaštićenih kao spomenika kulture, izložen je nemaru i propadanju.

Na taj način skriveni su i delovi kulturne istorije grada, čime on postaje siromašniji za još jedan deo svog identiteta.

Korišćenje ovakvog resursa za savremeno stvaralaštvo doprinelo bi produženju njegovog fizičkog života, povratno inspirišući na duži rok upravo to stvaralaštvo.

Rezultati delovanja Inicijative od osnivanja do danas

PRIVREMENA ZAŠTITA OBJEKTA

Povodom javnog uvida u izmene i dopune Plana generalne regulacije Grbavice u Novom Sadu krajem 2018. godine, koji se odnosio na lokaciju na kojoj se nalazi kompleks Agraria u Ulici Lasla Gala 32, Inicijativa za Agrariju je uspela da animira Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada da upiše ovaj kompleks na listu objekata koji uživaju prethodnu zaštitu, u skladu sa Zakonom o kulturnim dobrima. To podrazumeva da nije moguće njihovo rušenje u periodu od tri godine, do kada država mora da donese konačnu

odluku o njihovom statusu. U praksi se konačna odluka o statusu evidentiranog objekta često ne doneše u tom trogodišnjem roku, što znači da se evidentiranje objekta mora ponovo incirati na drugim osnovama. Konačnu zaštitu tj. status zaštićenog kulturnog dobra može da utvrdi samo Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, odnosno Vlada Republike Srbije na njihov predlog. U svakom slučaju, postignut status privremene zaštite za Agrariju ima za cilj da trenutno zaustavi bilo kakve radnje koje bi dovele do rušenja i nepovratnog gubitka ovog kompleksa.

PROMENA NAMENE PARCELE I KOMPLEKSA

Inicijativa za Agrariju je od 2018. godine u dva navrata podnosila primedbe na javnim uvidima u izmene Plana generalne regulacije Grbavice i Plana detaljne regulacije za ovu lokaciju, u kojima je tražila promenu definisane namene za ovou parcelu i zaštićenih objekata na njoj, kako bi se sprečila predviđenja izgradnja stambeno-poslovne petospratnice na ovom mestu. Komisija za planove je ove primedbe prihvatile i ugradila u planove koje je potom Skupština grada Novog Sada usvojila 18. oktobra 2019. (Sl. list Grada Novog Sada 50/2019).

Konačni i sada važeći Plan generalne regulacije za ovu lokaciju propisuje sledeće:

„U Ulici Lasla Gala broj 32, na parceli br. 1189 KO Novi Sad II, utvrđuje se namena opštogradski centar.

Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada je 1. 11. 2018. godine evidentirao objekat u ulici Lasla Gala broj 32 na parceli 1189 KO Novi Sad II, kao nepokretnost koja uživa prethodnu zaštitu.

U okviru ovog kompleksa planiraju se sadržaji kao što su kultura, umetnost, obrazovanje i ostale namene opštogradskog centra komplementarne sadržajima kulture. Postojeći objekti spratnosti od P do P+1, čuvaju se u izvornim gabaritima. Za sve intervencije u okviru kompleksa (adaptacija, sanacija, prenamena delova kompleksa koji se integralno čuvaju), potrebno je ishodovati uslove i mere tehničke zaštite nadležnog zavoda za zaštitu spomenika kulture.“

Ovo je bila prva velika pobeda Inicijative za Agrariju, kojom je sprečen gubitak ovog značajnog istorijskog kompleksa i gotovo jedinog preostalog kompleksa u javnom vlasništvu u ovoj zoni grada.

PRIVREMENI ULASCI U KOMPLEKS AGRARIJE I IZRADA PROJEKNTE DOKUMENTACIJE

Do sada je realizovano nekoliko privremenih ulazaka u kompleks Agrarije sa ciljem upoznavanja članova Inicijative sa trenutnim stanjem objekata koji se nalaze na parceli, s obzirom na to da je kompleks inače zatvoren i nedostupan za jasnost već dugi niz godina.

Nekoliko studenata sa Departmana za arhitekturu i urbanizam Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu, koji su svojim angažovanjem podržali Inicijativu, obavili su inicijalno snimanje objekata Agrarije

(fotografisanje i merenje objekata). Potom su izradili projektnu tj. arhitektonsku dokumentaciju o postojećem stanju objekata i ustupili je gradskom Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Ovo je doprinelo donošenju privremene zaštite objekta, imajući u vidu da Zavod pre toga nije raspolagao originalnim crtežima objekta.

Početkom 2020. godine priliku da ude u kompleks Agrarije i detaljno snimi objekte je imala i veća grupa studenata sa Fakulteta za arhitekturu i urbanizam u Temišvaru, koji su, posredstvom Inicijative za Agrariju, imali semestralni zadatak da isprojektuju revitalizovan kompleks upravo u funkciji Doma savremenog stvaralaštva Agraria.

REGIONALNA I INTERNACIONALNA SARADNJA

Tokom 2019. godine organizovana je poseta kompleksu Agrarije sa delegacijom Goethe Instituta iz Beograda. Delagacija je bila u poseti Novom Sadu kako bi se upoznala sa uslovima rada nezavisne umetničke scene i njenom ulogom u manifestaciji EPK 2021.

Tokom oktobra 2019. godine delegacija Inicijative za Agrariju je imala sastanak sa direktorom i predsednicom TEH mreže u Temišvaru na godišnjoj TEH konferenciji, gde je mreža upoznata sa Inicijativom i njenim dosadašnjim rezultatima. Na sastanku je dogovoren da se saradnički prati dalji proces Inicijative.

Saradnja sa Fakultetom za arhitekturu i urbanizam Politehničkog univerziteta u Temišvaru u Rumuniji je realizovana to-

kom 2020. godine, kada su rukovodioci predmeta Arhitektonsko projektovanje na 4. godini odabrali kompleks Agrarije u Novom Sadu kao studiju slučaja i predmetni zadatak za studente u letnjem semestru 2020. godine (njih 70). U tu svrhu organizovana je poseta Agrariji i Novom Sadu od 21. do 23. februara 2020, kada su svi studenti i nastavnički tim, na čelu sa Bogdanom Demetrescuom, dekanom 4. godine, došli na lokaciju da analiziraju stanje objekata kompleksa Agrarija. Studenti su imali zadatak da osmislite projekat rekonstrukcije ovog industrijskog kompleksa u Novom Sadu u funkciji Doma savremenog stvaralaštva Agraria. Ovom zadatku su se pridružili i studenti arhitekture sa Fakulteta tehničkih nauka Univerziteta u Novom Sadu i Arhitektonskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a rezultat je izložba studentskih projekata rekonstrukcije zgrade, koja je realizovana u Novom Sadu 3–15. decembra 2021. godine.

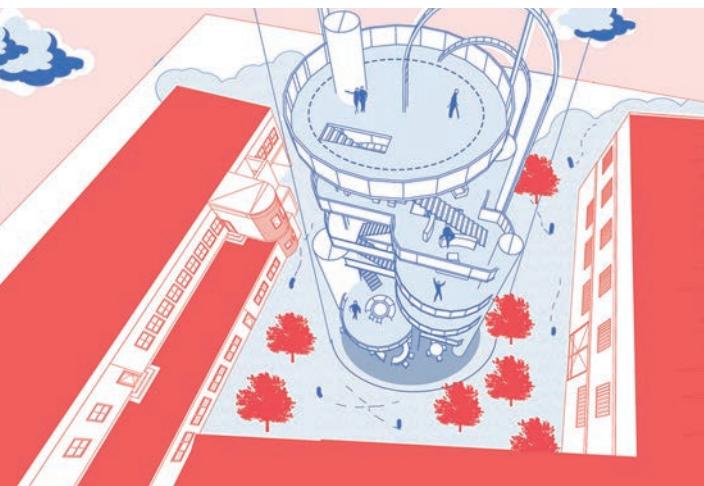
Postojeće stanje objekata i unutrašnjeg dvorišta u kompleksu Agraria. Prostor trenutno delimično koristi samo Javno komunalno preduzeće "Stan" kao skladište svoje i druge gradske opreme.

Zbog trenutnog lošeg gazdovanja objektom prostori imaju sve veća oštećenja. Stoga je potrebno stati na put još većem propadanju upravo sa novim vidovima upotrebe kompleksa.

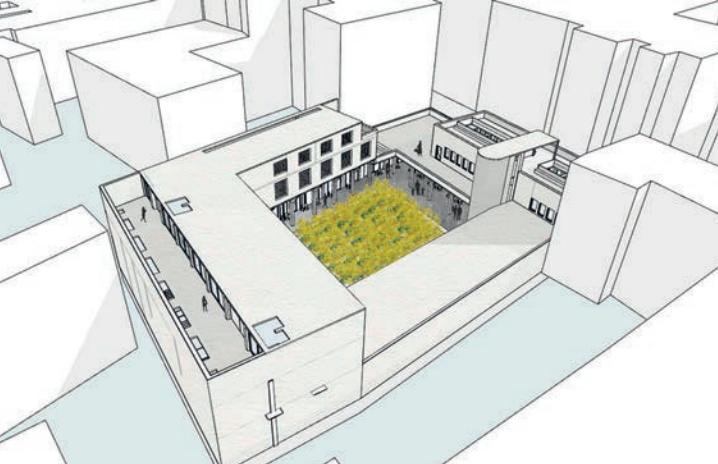

AGRARIA

Idejna rešenja rekonstrukcije kompleksa Agrarije koja su izradili studenti arhitekture sa novosadskog, beogradskog i temišvarskog fakulteta. Ovi radovi su prikazani na izložbi u Novom Sadu 3. decembra 2021. godine.

Istorijska i arhitektonika kompleksa Agraria

Osnovni podaci

Izvorni naziv: Agraria (Agrar-Import)

Kasniji naziv: Elektrolux

Godina izgradnje: 1939–1940.

Adresa: Lasla Gala 32, Novi Sad

Broj parcele: 1189, K.O. Novi Sad I

Vlasništvo: Grad Novi Sad

Upravljanje: Gradska uprava za imovinu i imovinsko-pravne poslove

Istorijska i arhitektonska analiza

Upravna zgrada (nemačke) Zemljoradničke zadruge „Agraria“ (osnovana 1922. i postojala do 1944) smeštena je u nizu na regulacionoj liniji ulice, do nekadašnjeg Hotela „Orient“ (potom poznata kafana „Piros csizma“). Zgrada je podignuta u kratkom vremenskom periodu tokom 1938. godine, a projektant je bio arh. Oskar Paquor (Оскар Паквор), a izgrađena je pod nadzorom njegovog građevinskog preduzeća „Paquor&Haller“ (Паквор и Халер). Bio je to izdužen objekat, u osnovi obrnutog latiničnog slova L, koji je po originalnom planu samo delimično zamišljen kao spratni, ali je tokom kasnije obnove iz 1953. godine nadograđen duž gotovo čitavog fronta, kao i iznad dvorišnog kraka, smeštenog uz desnu brazdu. Tom nadogradnjom skraćena je prvočitno duža terasa prvog sprata. Na modernistički tretiranoj bezornamentalnoj fasadi nalazi se dugi niz jednostavnih pravougaonih otvora koji su usaćeni u fasadno platno i oslonjeni na

ravni venac koji teče duž čitave fasade. Cela fasada je krajnje redukovana, bez ikakvih ukrasa. U prizemlju objekta, prema ulici, prvočitno je bio prostor verovatno namenjen trgovini ili nekoj aktivnosti vezanoj za otkup različitih vrsta žitarica i drugih poljoprivrednih proizvoda (hmelj, kudelja i sl.). Ulag u prostrano dvorište objekta je u vidu širokog ajfona prolaza i postavljen je uz levu brazdu. U sam se objekat stiže kroz kraći, polukružni stepenišni trakt pri dvorišnoj fasadi. Iz njega stepenice vode i u podrumski prostor, smešten ispod većeg dela glavnog korpusa objekta. Prvobitna ravna krovna konstrukcija je tokom obnove zamenjena takođe ravnom, armiranobetonskom konstrukcijom. Kako je objekat bio upravna zgrada njegova je unutrašnja struktura bila funkcionalno orijentisana prema kancelarijskom rasporedu prostora.

Drugi objekat, podignut u dnu dvorišta, na istoj parceli je dvoetažni magacin sa drvenom međuspratnom konstrukcijom koji je, posle rata, pretvoren u proizvod-

no-magacinski prostor. Kako je prvo bitni bio zamišljen za skladištenje prvenstveno poljoprivrednih proizvoda, ta relativna promena namene nije se u značajnijoj meri odrazila na njenu konstruktivnu strukturu. Poručilac magacina je bila takođe Zemljoradnička zadruga „Agraria“. Projekat je izradio arh. Pál Czoczek (Павле Џоцек) dok je izvođačke radove obavilo njegovo građevinsko preduzeće „Czoczek&Reimann“ (Џоцек и Рајман). Razlog promene arhitekte i izvođača je verovatno u činjenici da je Czoczekova firma bila specijalizovana za ovakvu vrstu objekata. Magacin je bio zamišljen kao građevina nepravilne L osnove kojom se zatvarao dvorišni prostor, čime je stvorena jedna zaokružena graditeljska celina koja je imala samo jedan prilaz. U magacincu je bio instaliran i teretni lift koji je i u kasnijoj eksplataciji objekta vršio svoju prvo bitnu ulogu. U samom dvorištu se nalazio i još jedna objekat zanimljive strukture. Reč je o manjem objektu koji je i pre verovatno služio istoj nameni – kao neka vrsta pri-

javnice i stražare. On ponavlja poluružni oblik stepenišnog trakta smeštenog preko puta. Nekoliko godina posle rata objekat je bio ispraznjen i koristio se kao skladište. Od početka pedesetih godina, kada je obnovljen i delimično nadograđen, korišćen je kao manja zanatsko-industrijska radionica koja se bavila obradom metala i njegovim skladištenjem. U toku obilaska, u maju 1992. godine, u magacincu su se još mogli videti strugovi i zaposleni radnici.

Ovaj zanimljiv skladišni kompleks je podignut u tada prevladajućem stilu bezornamentalne moderne, redukovane i funkcionalne strukture i fasadnog platna, svojom retkošću na području grada, predstavlja jedinstven i dobro očuvan primer međuratne gradnje i kao takav zaslužuje posebnu pažnju. Eventualna promena namene je izrazito poželjna.¹

---

¹ Više podataka u: *Agraria, Enciklopedija Novog Sada* sv. 1, Novi Sad, 1993. 65–66.

Projekti kompleksa u Tehničkom arhivu Skupštine Grada

Upravna zgrada Zemljoradničke središnje zadruge „Agraria“

Predmet: TaSG 107. 336/1938.

Adresa: Lasla Gala 34 (bivša Železnička 98), Novi Sad

Projekat: Oskar Pakvor

Izvođači: Građevinsko preduzeće „Pakvor i Haler“

Kompletan projekat: paus, oštećen i nedatovan

O projektu raspravljanu 1. juna 1938.

Gradjevinska dozvola izdata 8. jula 1938.

Upotrebljena dozvola izdata 27. oktobra 1938.

Spratni magacin u dvorištu Zemljoradničke središnje zadruge „Agraria“

Predmet: TaSG 107 618/1939

Adresa: Lásla Gala 32 (bijša Železnička 98) Novi Sad

Projekt: Pavle Cocek

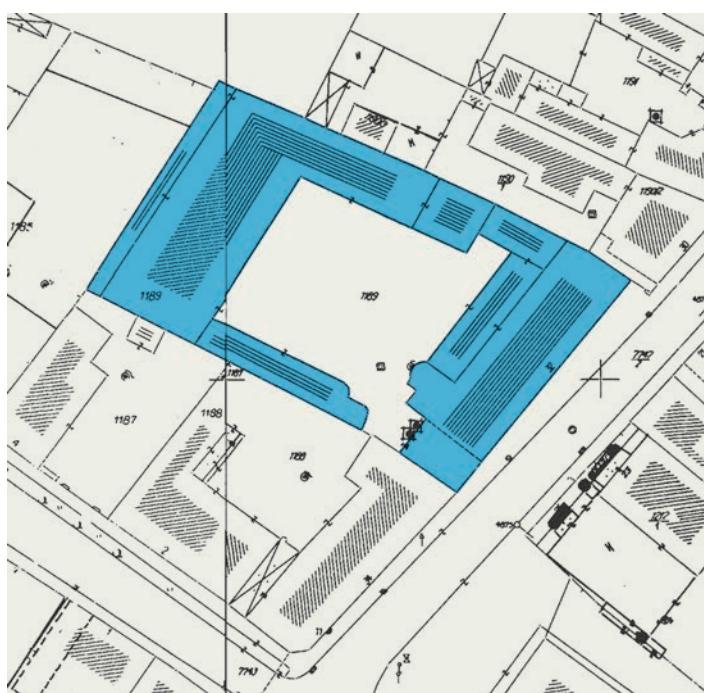
Izvođači: Građevinsko preduzeće „Cocek i Rajman“

Kompletan projektat: 2 plava pauza i 2 ozolit kopije; očuvano i datovano: 2. septembar 1939.

O projektu raspravljanju 30. avgusta 1939.

Gradičinska dozvola izdata 3. oktobra 1939

Upotrebljena dozvola izdata 3. junu 1940

Biografije arhitekata

Oskar Paquor/Oskar Pakvor

(Novi Sad, 25. jul 1902 – 2. april 1946. logor Naljčik, Kabadrino-Balkarija, SSSR)

Završio Realnu gimnaziju u Vršcu a potom diplomirao na Visokoj tehničkoj školi u Beču (1931). Već sledeće godine dekretom Ministarstva građevine nostrifikovana mu je diploma i odobrena arhitektonska i građevinska praksa na teritoriji čitave Kraljevine Jugoslavije. U periodu 1934–1945. godina suvlasnik je i vodeći projektant građevinskog preduzeća „Paquor&Haller“ („Pakvor i Haler“), koje se bavilo projektovanjem i izvođenjem stambenih i industrijskih objekata, upravnih zgrada i javnih zgrada u Novom Sadu i na području čitave Vojvodine. Oženio se 1937. godine sa Anny Zahoray. Njegov brat, građevinski inženjer Adalbert Paquor (1908–1987), posle rata nastavio sa radom u Austriji. Za vreme Drugog svetskog rata, kao i ostali novosadski graditelji usled nedostatka većih projekata, radio različite vrste obnova, dogradnji i rekonstrukcija. Paquor je u Novom Sadu projektovao veći broj stambenih i stambeno-poslovnih objekata, zanatskih i industrijskih postrojenja kao i ostale objekte raznih namena.

Najznačajnija dela: Stambeno-poslovne zgrade u ulicama Futoškoj, Stojanovićevoj, V. Šupljikca, Železničkoj, Svetozara Markovića, Barona Bajića, i na tzv. Malom Limanu, u blizini obale Dunava (1935–1941); Zgrada nemačke kulturne zajednice 'Habag' (1932), Poslovna zgrada 'Agraria' (1938), Nemačku evangelističku crkvetu opštini (danas Novosadsko pozorište, 1940). Njegova arhitektura pripada tipu pojednostavljene moderne i estetici bezornamentalne arhitekture. Bez velikih uspona ali ni naglih padova njegova dela predstavljaju primer regionalne arhitekture modernizma u kojoj je sve podređeno pojednostavljinjanju procesa izgradnje i funkcionalnoj iskorišćenosti objekata.

Odabrana literatura: Tehnički list br. 13–14, Beograd, 1932; Vladimir Mitrović, „Gradska za proučavanje dela arhitekte Đorđa Tabakovića u Novom Sadu (1929–1940)“, Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine br. XVII, Novi Sad, 1994; Vladimir Mitrović, „Oskar Pakvor“, u: Graditelji Novog Sada / Builders of Novi Sad, CD Rom, Novi Sad, 2001; Vladimir Mitrović, Arhitekta Đorđe Tabaković (1897–1971), Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Petrovaradin, 2005. 36, 49, 65, 72, 120, 154; Vladimir Mitrović, Arhitektura XX veka u Vojvodini, Muzej savremene umetnosti Vojvodine, Akademска knjiga, 2010. 196–197, 382, 413; Vladimir Mitrović, Iz istorije kulture i arhitekture: zapis jednog istraživača (1994–2014), MSUV, Novi Sad, 2016. 21–22.

Pál Czoczek/Pavle Cocek
(Novi Sad, 19. jun 1904 – SSSR, 1947)

Pavle Cocek poslednji je u nizu graditelja iz poznate novosadske porodice koja je generacijama davala priznate neimare. Rođen u Novom Sadu, Cocek je studirao arhitekturu u Budimpešti i Beču da bi se u Novom Sadu vratio početkom četvrte decenije i postao jedan od najtraženijih gradskih arhitekta. Gradio je uglavnom višespratne stambene zgrade za najam. Samo je tokom tridesetih podigao preko dvadeset stambenih zgrada od dve do četiri etaže. Cocek je gradio u jednostavnom bezornamentalnom stilu bliskom graditeljstvu evropskih provincija iz druge polovine četvrte decenije. Bio je suvlasnik građevinske firme „Cocek i Rajman“ koja se pored visoke gradnje bavila i drugim poslovima. Za grad je Cocek tokom 1937. izveo neke od segmenata urbanog mobilijara koji su i danas prisutni na novosadkim ulicama – oglasne stubove, parterna uređenja ulica i sl. Cocek je autor zgrade Mađarskog pevačkog društva (Partizan 2) u ulici Uroša Predića (1936), manjeg naselja sa prizemnim porodičnim kućama na kraju Ćirpanove ulice (1936–1937), zgrade Katoličke crkvene opštine, danas Tribine mlađih u Katoličkoj porti (1939) i više industrijskih objekata. Od mnogobrojnih višespratnih stambenih objekata izdvaja se zgrada u ulici Žarka Zrenjanina iz 1938. Za vreme rata Cocek se izdržavao od svojih rentierskih objekata i izradom manjih projekata adaptacija i dogradnji. Preminuo je u zarobljeništvu, verovatno u logoru Nalčik na Kavkazu. Kenotaf mu se nalazi na katoličkom groblju u Novom Sadu.

Odarbana literatura: Anonim, Osvećen i završen novi Kulturni dom novosadskog Mađarskog pevačkog društva, Dan 21. decembar 1935; Anonim, Prigodna svečanost povodom podizanja doma, Dan 24. decembar 1935; Vladimir Mitrović, Građa za proučavanje dela arhitekte Đorđa Tabakovića u Novom Sadu (1929–1940), Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine XVII, Novi Sad, 1994. 92; Vladimir Mitrović, Novosadski graditelji: porodica Cocek, Dnevnik 25. februar 1998; Vladimir Mitrović, Egy epitesdinasztia, A Czoczek csalad, Magyar Szó 7. III 1998; Vladimir Mitrović, „Pavle Cocek“, u: Graditelji Novog Sada / Builders of Novi Sad, CD Rom, Novi Sad, 2001; Vladimir Mitrović, „Primeri industrijske arhitekture novosadskih modernista“, DaNS br. 41, Novi Sad, 2003. 22; Vladimir Mitrović, Arhitekta Đorđe Tabaković (1897–1971), Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Petrovaradin, 2005. 36, 72, 116, 120, 148, 154; Vladimir Mitrović, Arhitektura XX veka u Vojvodini, MSUV, Akademска knjiga, 2010. 196–197, 382, 413; Vladimir Mitrović, Iz istorije kulture i arhitekture: zapisi jednog istraživača (1994–2014), MSUV, Novi Sad, 2016. 21–22.

2016.

Pre uspostavljanja ove Inicijative pret-hodio je period intenzivnog rada na uspostavljanju i delovanju *Inicijative za nezavisnu kulturnu scenu Novog Sada 2016. godine* (u kojoj su učestvovala udruženja koja su pokrenula Inicijativu za Agrariju), čiji je glavni motiv bio stvaranje novih javnih modela za građansko učešće i odlučivanje u pre-govorima sa Gradskom upravom za kulturu Grada Novog Sada, sa kojom je Inicijativa uspela da napravi strateška dokumenta (Strategije kulturnog ra-zvoja Grada Novog Sada 2016–2026).

2017.

DANS, SULUV i UPIDIV su potpisali Sporazum o zajedničkoj saradnji i sproveli anamnezu stanja i potreba ovih strukovnih udruženja, u smislu prostornih kapaciteta za programe i funkcionisanje.

2018.

januar

Godina 2018. je proglašena i obeleže-na na nivou Evropske unije *godinom kulturnog nasleđa*, sa jasnim pozivom svim učesnicima u polju politike i kul-ture da daju svoj doprinos.

jun

Pokrenuta je Inicijativa za osniva-nje Doma savremenog stvaralaštva Agraria u Novom Sadu, u ulici Lasla Gala 32.

jul

Inicijativa za Agrariju je uskladila svoje zahteve sa Strategijom za kulturni razvoj 2016–2026. Grada Novog Sada i drugim važnim dokumenatima.

oktobar

Stigla je međunarodna podrška Inicijativi za Agrariju u vidu preporuka, što je pokazalo spremnost da se podrži razvoj projekta, i to od strane: Heinrich Böll Stiftung – Kancelarija u Beogradu, Stiftung Donauschwäbische Zentralmuseum Ulm, Austrijski kulturni forum Beograd, METANOIA ARTOPÉDIA Segedin, Fakultet za arhitekturu i urbanizam iz Temišvara.

novembar

Zavod za zaštitu spomenika kulture Grada Novog Sada je upisao kompleks Agrarije na listu objekata koji uživaju prethodnu zaštitu, što podrazumeva da nije moguće rušenje ovih objekata u periodu od tri godine, do utvrđivanja njegovog konačnog statusa.

AGRARIA

2019.

oktobar

Usvojena je primeda Inicijative za Agrariju na javnom uvidu u reglacioni plan koja se odnosila na namenu ovog kompleksa. U novi plan su za Agrariju upisani sadržaji kao što su: kultura, umetnost, obrazovanje i ostale namene opštogradskog centra komplementarne sadržajima kulture.

oktobar

Sastanak Inicijative za Agrariju sa TEH Evropskom platformom (Trans Europe Halles) 18. oktobra na godišnjoj skupštini TEH mreže u Kulturnom centru Ambasada u Temišvaru.

2020.

Uspostavljena je saradnja sa tri arhitektonska fakulteta (Temišvar, Novi Sad i Beograd), čiji su studenti imali zadatak da isprojektuju rekonstrukciju kompleksa Agrarija u funkciji budućeg doma savremenog stvaralaštva.

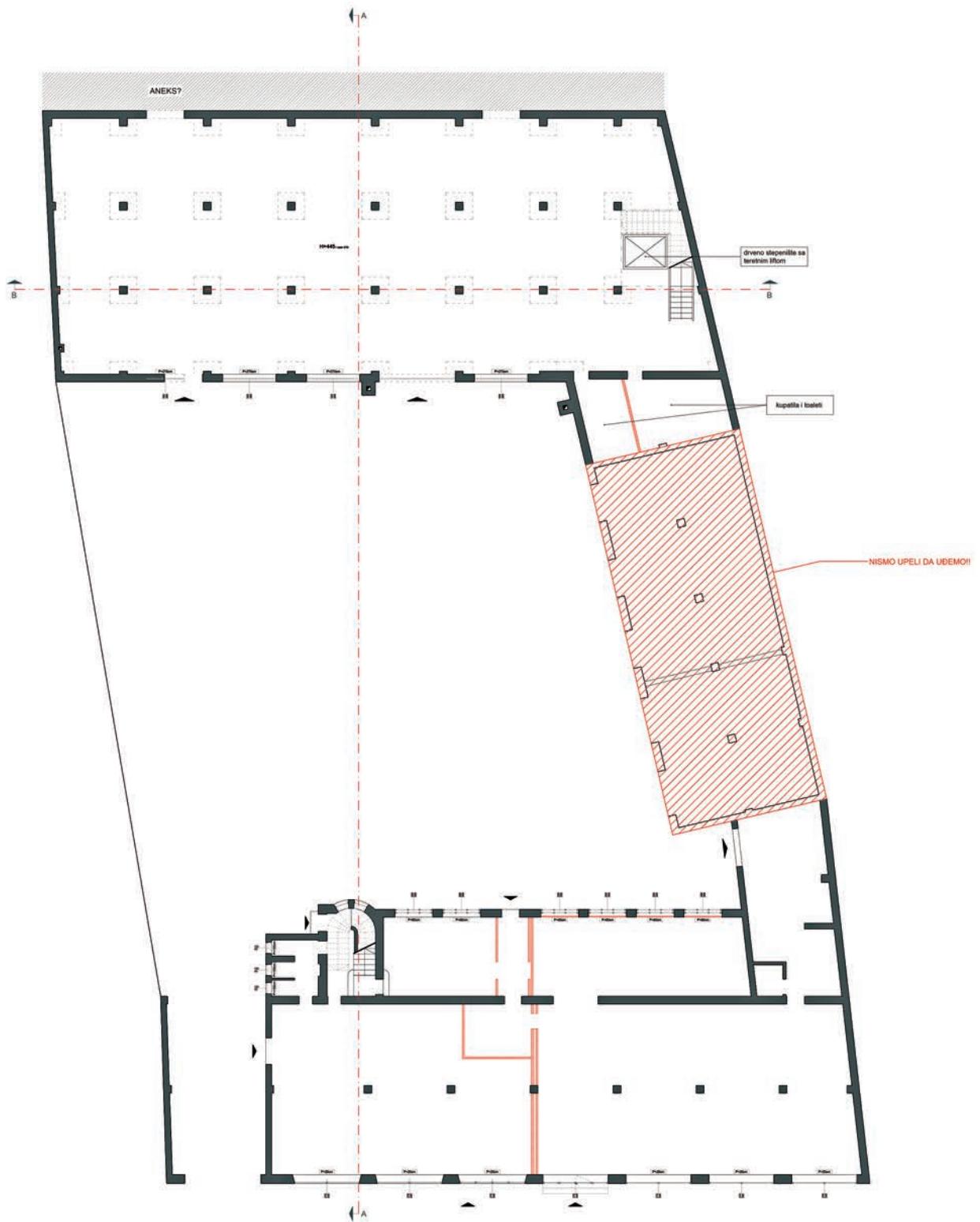
2021.

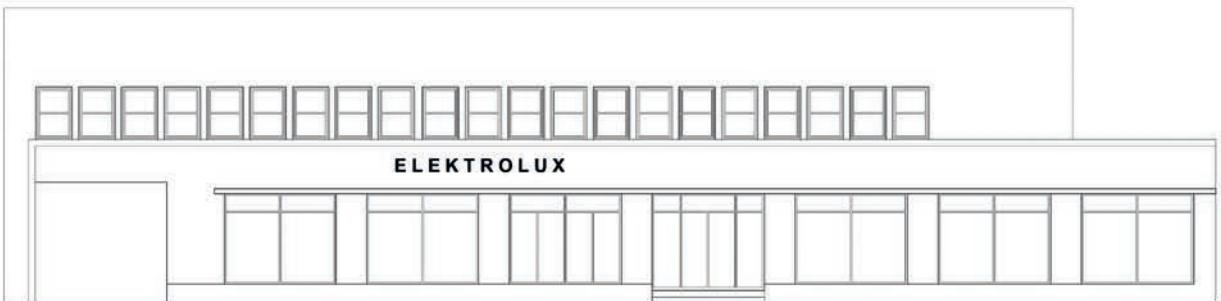
decembar

U Novom Sadu je 3. decembra otvorena izložba studentskih projekata rekonstrukcije kompleksa Agrarije sa tri arhitektonska fakulteta (Temišvar, Novi Sad i Beograd).

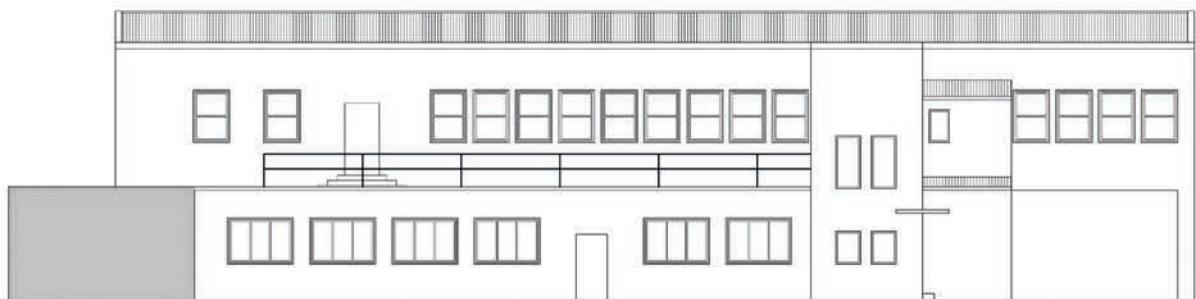
Osnivanjem Agrarije popunjava se praznina koja je trenutno prisutna u gradskoj infrastrukturi za umetničku produkciju: od ateljea, proizvodnih prostora, izložbenih prostora, skladišta, do arhiva i kancelarijskog prostora, prostora za dijalog, procese odlučivanja i planiranja.

Agraria je u tom smislu odličan primer da se iz jednog istorijskog arhitektonskog industrijskog nasleda se društveno transformiše i regeneriše urbano nasleđe u nov oblik kreativnog stvaralaštva. U korist svih – zato što verujemo u moć umetnosti i kulture da menjaju svet na bolje. Koristimo umetnost da menjamo stvarnost oko sebe i svoju percepцију o njoj.

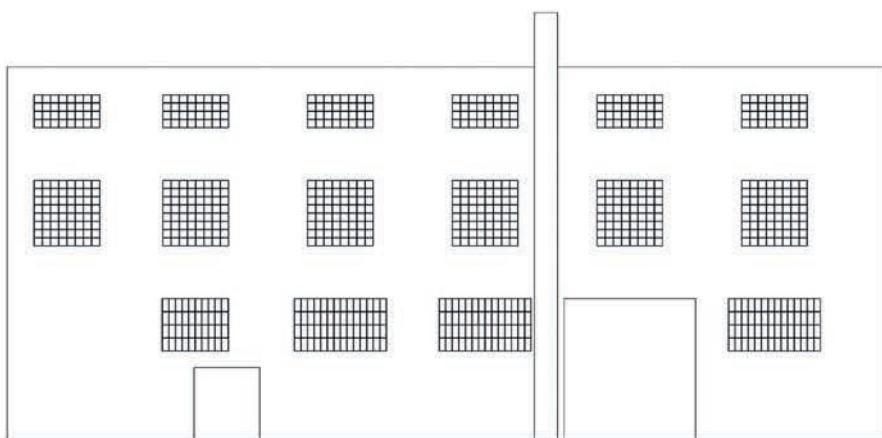

Ulični prikaz

Dvorišni prikaz, severna strana

Dvorišni prikaz, južna strana

AGRARIA

DOM SAVREMENOG STVARALAŠTVA

OBJEDINJENI PROSTOR UMETNIČKE PRODUKCIJE

I PROGRAMSKE SARADNJE

Inicijativu za Agrariju su 2018. godine pokrenuli pojedinci iz organizacija DaNS, Centar_kuda.org, SULUV, UPIDIV: Aleksandar Bede, Slobodan Jović, Borka Stojić, Zoran Pantelić, Danica Bičanić, Goran Despotovski, Zdravko Rajčetić.

Izdavač:

Centar za nove medije_kuda.org
Braće Mogin 2, po box 22
21113 Novi Sad
www.kuda.org

Urednici brošure: Aleksandar Bede, Borka Stojić, Zoran Pantelić

Fotografije: Igor Vukičević, Fakultet za arhitekturu i urbanizam Temišvar, kuda.org

Radovi studenata arhitekture: Fakulteti u Temišvaru, Beogradu i Novom Sadu

Grafičko oblikovanje: Sputnjik & Centar_kuda.org

Štampa: Službeni glasnik, Beograd
Novi Sad, 2021.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

ISBN 978-86-88567-31-2

COBISS.SR-ID 51645193

Pokrovitelji:

Fondacija Hajnrih Bel – Regionalna kancelarija u Beogradu
Grad Novi Sad – Gradska uprava za kulturu

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
BELGRADE

<http://agraria.rs>